

Roman Darowski

Gorgoniusz Ageison SJ (1604-1665), profesor w Akademii Wileńskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 22/3-4, 263-275

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MATERIAŁY DO HISTORII NAUKI I LITERATURY PRAWA
KANONICZNEGO W POLSCE

Prawo Kanoniczne
22 (1979) nr 3—4

ROMAN DAROWSKI SJ

**GORGONIUSZ AGEISON SJ (1604—1665),
PROFESOR W AKADEMII WILEŃSKIEJ**

Treść: Wstęp. — 1. Biografia. — 2. Spuścizna filozoficzna. —
3. Spuścizna z zakresu prawa kanonicznego.

Wstęp

Gorgoniusz Ageison, Duńczyk, był jednym z wybitniejszych profesorów filozofii, teologii i prawa kanonicznego w Akademii Wileńskiej w XVII wieku. Jego działalność jednak nie została dotąd zbadana. O jego spuściznie filozoficznej nie wspominają istniejące bibliografie, a jego spuścizna z zakresu prawa kanonicznego, choć ubocznie (pod nazwiskiem defendensa) zasygnalizowana przez Estreichera, nie została dotychczas opracowana. A. Petrani szkicując dzieje nauczania prawa kanonicznego w Akademii Wileńskiej nie wymienia Ageisona, stwierdza jedynie, że „o innych wykładowcach nic nie wiemy”¹. Nieliczne drobne publikacje o Ageisonie posiadają charakter encyklopedyczny: zawierają jedynie najważniejsze dane biograficzne, niekiedy niedokładne, a nawet błędne².

Niniejszy syntetyczny artykuł zawiera źródłową biografię Ageiso-

¹ A. Petrani, *Historia prawa kanonicznego (wiek XVI—XVIII)*, (w:) *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Pod red. M. Rechowicza, t. 2, cz. 1, Lublin 1975, s. 509.

² *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 30 (S. Bednarski); T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 roku*, Warszawa 1963, s. 2; *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, s. 172 (K. Drzymała); R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius 1975, s. 393, 406; *Słownik teologów polskich*. Praca zbiorowa pod red. E. H. Wyczawskiego (L. Grzebień; w druku). Z dawniejszych publikacji informacje o Ageisonie zawierają: G. A. Patrignani, *Menologio di pie memorie d'alcuni religiosi della Compagnia di Gesù... costituate per G. Boero*, vol. 1, Roma 1859, s. 171—172; J. Bender, *Geschichte der philosophischen und theologischen Studien in Ermland*, Braunsberg 1868, s. 65, 70, 71; E. de Guilhermy, *Ménologe de la Compagnie de Jésus, Assistance de Germanie, seconde série, première partie*, Paris 1899, s. 35—36; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 2, Lwów 1901 s. 642, 643 (pomyłkowo jako Jerzy A.), t. 4, Lwów 1905, s. 96. Zob. także pozycje przytoczone w następnych przypisach.

na, przegląd jego spuścizny filozoficznej i prawniczej oraz omówienie zawartych w niej poglądów wraz z krótką ich charakterystyką.

1. Biografia

Gorgoniusz Ageison (Ageyson, Ageisson, Aagesen) urodził się w r. 1604 w Kopenhadze³. Był synem Jana, który przebywał przeszło rok (1587/88) w Seminarium Papieskim w Braniewie, ale z racji zdrowotnych został zwolniony. Ukończył później studia filozoficzne w Ołomuńcu i na przełomie XVI i XVII w. był rektorem szkoły w Kopenhadze, gdzie był czynnym działaczem katolickim, m. in. posyłając młodzieńców na studia do Braniewa. W r. 1605 został skazany na wygnanie i osiadł w Reszlu, gdzie zmarł⁴. Gorgoniusz uczył się od sierpnia 1618 r. w Seminarium Papieskim w Braniewie, a po ukończeniu retoryki wstąpił dnia 17 VII 1622 r. do litewskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego i odbył dwuletni nowicjat w Wilnie⁵. W latach 1625—1628 studiował filozofię w Akademii Wileńskiej pod kierunkiem Tomasza Rostogi (logika i filozofia przyrody⁶), Pawła Gołębecjusza (matematyka) i Andrzeja Klingera (metafizyka i prawdopodobnie także etyka). Przez następne trzy lata uczył w niższych klasach w Płocku, a w latach 1631—1635 odbył studia teologiczne w Akademii Wileńskiej. Po trzecim roku studiów przyjął w Wilnie święcenia kapłańskie. W r. 1636/37 odbył w Nieświeżu tzw. trzecią probację, czyli studium prawa zakonnego i duchowości ignacjańskiej. W r. 1638/39 uczył w Pułtusku teologii moralnej (casus) i przygotowy-

³ „Gorgonius Ageison, Danus Kopenhagensis annorum 14, venit anno 1618 in aug. Studet in syntaxi...”, G. Lühr, *Die Martikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578—1798*, Königsberg 1925, s. 73, nr 489.

⁴ Tamże, s. 41—42, nr 164; R. Wehner (*Jesuiten im Norden*, Paderborn 1974, s. 41 i 132), powołując się na pracę Ett årtusende katolskkt liv i Malmö och Skåne, Lund 1972, podaje, że Jan Ageison był rektorem szkoły nie w Kopenhadze, lecz w Malmö i że tam urodził się Gorgoniusz. Zob. także V. Helk, *Laurentius Nicolai Norvegus S. J.*, København 1966, s. 400. Nie jest wykluczone, że jako miejsce swego urodzenia Gorgoniusz podał w Braniewie zamiast mniej znanego Malmö bardziej znaną, a niezbyt odległą Kopenhage.

⁵ Przy ustalaniu biegu życia i prac Ageisona opierałem się przede wszystkim na zachowanych w Centralnym Archiwum Jezuitów w Rzymie (Archivum Romanum Societatis Iesu; skrót: ARSI) katalogach rocznych z lat 1625—1666, działy: Lith. 6, Lith. 56, Germ. 132 oraz na katalogach trzyletnich. Lith. 6—13. Fotokopie lub mikrofilmy tych źródeł znajdują się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Zob. nadto koncepty listów generałów zakonu do Ageisona jako doradcy (consultor) przełożonego: W. Carrafy do Braniewa 17 III 1646 r. (ARSI, Germ. 110, s. 337) i G. Nickela do Wilna w r. 1655, 1663 i 1664 (tamże, s. 745, 1082, 1084).

⁶ Rękopiśmienne wykłady (dyktaty) Rostogi z filozofii przyrody (fizyki) z tego czasu zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, F 3 — 2091; por. R. Plečkaitis, dz. cyt., s. 469, 505.

wał się do wykładów filozofii. Dnia 8 I 1640 r. złożył w Wilnie uroczystą profesję czterech ślubów⁷. W latach 1640—1643 wykładał filozofię w Akademii Wileńskiej, prowadząc kolejno kurs logiki, filozofii przyrody (fizyki) i metafizyki. Z tego okresu jego pracy dydaktycznej pochodzi omówiony poniżej zbiór tez z zakresu filozofii przyrody. W r. 1641 uzyskał równoważne wówczas z doktoratem magisterium sztuk wyzwolonych i filozofii⁸. Podczas ostatniego roku prowadzonego przez Ageisona kursu (1642/43) filozofię moralną, czyli etykę wykładał Jan Chądzyński. Od r. 1643 Ageison wykładał teologię w Braniewie. W 1645 r. uzyskał promocję doktorską z teologii; promotorem był Benedykt de Soxo, rektor Akademii Wileńskiej⁹. Prawdopodobnie w r. 1647 Ageison rozpoczął wykłady teologii w Akademii Wileńskiej, które prowadził do r. 1651 z przerwą w r. 1649/50, kiedy to był kaznodzieją niemieckim w Warszawie¹⁰. W latach 1651—1655 wykładał prawo kanoniczne w Akademii Wileńskiej. Trwałym owocem jego pracy w tym okresie jest zbiór materiałów na dysputę. Ageison był również przez kilka lat wicekanclerzem Akademii i prefektem studiów.

Od 2 VI 1658 do 6 XII 1661 r. Ageison był najpierw wicerektorem, a po roku rektorem kolegium braniewskiego i organizował studia po zniszczeniach spowodowanych wojną ze Szwecją¹¹. Prowadził także

⁷ *Informationes* (przed profesją), ARSI, Germ. 112, f. 176; *Professi*, Germ. 11, f. 116, 100, 103 (własnoręcznie napisana formuła ślubów).

⁸ „Anno Domini 1641 a R. P. Fabricio Bamfi Visitatore Societatis Iesu Provinciarum Regni Pol. et M. D. L. Łukiszkiis sunt promoti: P. Gorgonius Ageison Ph. atq. LL. Art. M[agister]”, *Laureae academiae...* in *Alma Academia Vilnensi Soc. Iesu*, rkp. z Biblioteki Czarotorskich w Krakowie, sygn.: Kurat. Wil. nr 3 (obecnie w depozycie Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, sygn. F 2 DC Nr 1), s. [318]. O uzyskaniu przez Ageisona doktoratu sztuk wyzwolonych i filozofii świadczy S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem, recognoscente Joanne Martinov, Parisiis—Bruxellis 1877*, s. 434.

⁹ Zob. *Laureae academiae*, rkp. cyt., s. [98]; S. Rostowski, dz. cyt., s. 433.

¹⁰ Na dokładne ustalenie kolei życia Ageisona w tym okresie nie pozwalają dostępne źródła. Katalogi roczne wskazują na to, że w latach 1643—1649 był profesorem teologii w Braniewie. Tymczasem z katalogów trzyletnich wynika, że w r. 1648/49 i w r. 1650/51 przebywał w Wilnie. Por. *Cat. primus et secundus Coll. Viln. Anno 1649*, ARSI, Lith. 9, f. 203^v oraz analogiczny katalog z r. 1651, tamże, Lith. 9, f. 238^v.

¹¹ *Hist. Coll. Brunsb., 1655—1660*, ARSI, Lith. 40, f. 194—194^v. Katalog tzw. trzyletni Kolegium Braniewskiego z r. 1660 podaje syntetyczny wykaz studiów i zajęć Ageisona od wstąpienia do zakonu aż do r. 1660 oraz krótką sylwetkę charakterologiczną. Ageison był wówczas rektorem w Braniewie i do jego obowiązków należało zebranie danych i przekazanie ich kurii prowincjalnej. Można więc przypuszczać, że dane te są dokładne. „P. Gorgonius Ageison Danus. Annum 56. Valetudinis mediocris. Societatem ingressus 17 Iulii 1622. Studuit extra Societatem ad Rhetoricam inclusive. In Societate Rhetoricae anno uno. Philosophiae 3. Theologiae 4. Docuit Poësim annis 3. Rhetoricam 2. Philosophiam 3. Theologiam moralem 1. Positivam 2.

pracę duszpasterską wśród protestantów. W ostatnich trzech latach swego życia pełnił różne, mniej eksponowane obowiązki w Wilnie i Braniewie. Zmarł w Braniewie dnia 9 I 1665 roku¹².

Współcześni i późniejsi uważali Ageisona za jednego z wybitniejszych profesorów. Niestety, nic nie wiadomo o istnieniu skryptów (dyktatów) z jego wykładów. Dlatego do odtworzenia jego poglądów filozoficznych i prawnych mogą służyć wyłącznie przygotowane przez niego materiały na dysputy z zakresu tych dyscyplin.

2. Spuścizna filozoficzna

Istniejące bibliografie nie rejestrują żadnej spuścizny Ageisona z zakresu filozofii. Należy przeto wyjaśnić, jak doszło do jej ustalenia. Stało się to możliwe dzięki pracom mającym na celu przygotowanie możliwie pełnej bibliografii filozoficznej jezuitów w Polsce w XVII wieku, w tym także druków szkolnych, czyli takich, które były związane z nauczaniem filozofii. Te ostatnie w bibliografiach figurują zwykle pod nazwiskiem defendensa, czyli studenta, który podczas publicznej dysputy bronił określonych tez. Nierzadko nazwisko autora, czyli kierownika dysputy nie jest w ogóle wymienione. W takich przypadkach starano się ustalić autorstwo druku przy pomocy materiałów źródłowych, przede wszystkim z Rzymskiego Archiwum Jezuitów. Na podstawie zachowanych tam w większości katalogów rocznych, a niekiedy z pomocą katalogów trzyletnich można stwierdzić, kto w danym roku uczył filozofii w określonym kolegium.

Ustalenie autorstwa Ageisona w przypadku dziełka pt. *Mundus philosophicus* było jednym z wyników wspomnianej powyżej pracy. *Bibliografia polska* Estreicherów notuje pozycję *Mundus philosophicus*, która stanowiła zbiór tez na dysputę przeprowadzoną w Akademii wileńskiej w celu uzyskania stopnia magistra, pod nazwiskiem studenta tejże Akademii i defendensa tez, alumna Seminarium Papieskiego, Czecha Andrzeja Wacława Borzeckiego. Druk ten zresztą znajduje się co najmniej w dwóch bibliotekach. Z praktyki szkolnej jezuitów, a także z praktyki innych szkół — co zresztą jest zupełnie zrozumiałe — wiadomo, że autorem tez i ewentualnie innych materiałów na dysputę nie był defendens, lecz profesor wykładający filozofię w danym roku, który też z reguły był przewodniczącym dysputy (praeses).

Ius Canonicum 4. Theologiam 3. tiae lectionis 1. Theologiam Scholasticam 8. Fuit Praefectus Scholarum Inferiorum anno 1. Superiorum 4. Regens Alumnatus Pontificii 1. Concionator 4. Vicerektor 1. Rector 1. Est Sacrae Theologiae Doctor. Professus 4 votorum factus 8 Ianuarii 1640. [inną ręką:] Ingenii, iudicii, prudentiae et experientiae bonae. Complexionis temperatae. Valet ad docendum in quavis Schola, ad concionandum, ad conversandum cum proximis". ARSI, Lith. 12, f. 5.

¹² ARSI, Hist. Soc., 48, f. 56^v (Defuncti); Defuncti in Coll. Brunsb. S. J. ab a. 1661—1665 inclusive, Lith. 61, f. 286—287 (nekrolog). Zob. także J. Poszakowski, De viris illustribus Prov. Lithuaniae, Archiwum T. J. w Krakowie, rkp. 1536, s. 3.

Z ustaleń dokonanych w biografii Ageisona wiadomo, że wykładał on filozofię w Akademii Wileńskiej w latach 1640—1643, prowadząc cały trzyletni kurs poczynając od logiki, poprzez filozofię przyrody (fizykę), a skończywszy na metafizyce. Nie wykładał jednak matematyki i filozofii moralnej (etyki), gdyż do tych dyscyplin byli osobni wykładowcy. Omawiany zbiór tez dotyczy szeroko rozumianej filozofii przyrody, stąd mogłaby powstać wątpliwość, czy jego autorem jest Ageison, który w r. 1642/43 wykładał nie filozofię przyrody, lecz metafizykę. Jednakże — jak wynika z danych na karcie tytułowej — była to dysputa w celu uzyskania magisterium filozofii, to zaś można było uzyskać najwcześniej na zakończenie trzyletniego studium filozoficznego. O ukończeniu trzech lat filozofii pisze sam Borzecki w dedykacji zbioru¹³. Na karcie tytułowej zaś istnieje informacja, że jest on słuchaczem metafizyki i etyki, które wykładano na trzecim roku. Kandydat do magisterium kończył więc rok trzeci, podczas którego metafizykę wykładał Ageison, a etykę Jan Chądzyński. Tezy na dysputę na koniec kursu i do uzyskania stopni naukowych układał ten, kto prowadził cały trzyletni kurs (logikę, filozofię przyrody i metafizykę). Matematyka (na drugim roku studiów) i etyka (na trzecim roku) były uważane za dyscypliny w pewnym sensie poboczne, stąd i wymagania stawiane wykładowcom tych przedmiotów były niższe. Ci z reguły nie przewodniczyli dysputom. Dlatego też Ageisona trzeba uznać za autora zbioru *Mundus philosophicus*.

Zwróćmy obecnie uwagę na szczegóły bibliograficzne oraz na wartość zbioru.

Mundus philosophicus ... Abrahamo Woyna ... Episcopo Vilenſi, Cancellario Almae Academiae Vilenſis S. I. ... dedicatus et defensus ab Andrea Venceslao Borzecki, Bohemo, Summi Pontificis alumno, laureae magisterii philosophici candidato et in eadem Academia metaphysices et ethices auditore. Anno 1643.

Vilnae, Typis Academicis Societatis Iesu [1643] 4°, 12 kart nieliczbowanych¹⁴.

Zbiór składa się z 7 głównych części i zawiera łącznie 54 tezy, na ogół dość obszerne. Oto poszczególne części wraz z danymi o ich objętości i ilości tez.

- k. 2—2^v: dedykacja bpowi Wojnie podpisana przez Borzeckiego
- k. 3—4^v: De corpore ... (tezy I—VIII)
- k. 4^v—5^v: De coelo et coelestibus (IX—XIII)
- k. 5^v—8^v: De elementis ... (XIV—XXX)
- k. 8^v—10: De viventibus et sentientibus (XXXI—~~XXXIX~~)

¹³ „Mundum philosophicum, quem in Alma Academia Vilenſi sedulo triennio perlustravi...”, k. 2, początek.

¹⁴ Estreicher, t. XXI, Dopełnienia i sprostowania, s. II (pod. Borzecki Andreas Venceslaus). Egzemplarze druku znajdują się w Bibliotece Narodowej w Warszawie, sygn.: XVII. 3. 1558 oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, sygn.: III — 11519.

k. 10—10^v: De homine (XL—XLIII)

k. 10^v—11^v: De Deo (XLIV—XLIX)

k. 11^v—12^v: De angelis (L—LIV; w tekście pomyłkowo: LIX).

Zbiór tez pt. *Mundus philosophicus* (Świat w ujęciu filozofii) należy do ówczesnej filozofii przyrody (fizyki), zawiera jednak zagadnienia należące współcześnie do kilku dyscyplin: do filozofii przyrody, psychologii, antropologii filozoficznej, teologii naturalnej, a nadto do astronomii, fizyki i chemii (o żywiołach) oraz do teologii (o aniołach).

Właściwa część filozofii, przyrody, czyli fizyka jest według Ageisona prawdziwą nauką i to nauką spekulatywną, której adekwatnym przedmiotem jest ciało substancjalne rozważane całościowo (*corpus substantiale completum*, teza I). Przy powstawaniu (*in fieri*) posiada ono trzy zasady: materię, brak formy (*privatio*), oraz samą formę, zasady zaś ciała już ukonstytuowanego stanowią materia i forma. Materia pierwsza jest czystą możliwością bierną, posiada jednak częściową samoistność, własne istnienie oraz nie określoną jeszcze bliżej wielkość¹⁵. Formy materialne posiadają własną samoistność częściową¹⁶. Przyczyna jest tym, co *per se* wpływa na wytworzenie istoty¹⁷. Ageison wyróżnia za Arystotelesem cztery rodzaje przyczyn: materialną, formalną, sprawczą i celową. Działanie celowe charakteryzuje przede wszystkim byty wolne, ale celowe, choć w sposób niedoskonały, działają także zwierzęta. Szczęśliwy zbieg okoliczności (*fortuna*) i przypadek stanowią przyczyny przypadłościowe, *los* (*fatum*) zaś to stała cecha tkwiąca w rzeczach zmiennych, zależna jednak od opatrności bożej. Wielkość ciągła (*continuum*) składa się z najmniejszych cząstek naturalnych (atomów), fizycznie niepodzielnych, ale podzielnych matematycznie¹⁸. W zagadnieniach ruchu, czasu, miejsca itp. Ageison idzie zasadniczo za Arystotelesem, mimo że na niego się nie powołuje.

Zwraca uwagę stosunkowo obszerne potraktowanie zagadnienia żywiołów (*elementa*, t. XIV—XXX: ogień, powietrze, woda i ziemia). W rozwiązaniach znać wyraźne wpływy poglądów Arystotelesa oraz ówczesnego stanu nauk przyrodniczych.

W psychologii Ageison za Stagirytą definiuje duszę jako akt pierwszy ciała organicznego, fizycznego, posiadającego życie w możliwości. Dusza stanowi formę istoty żyjącej i dzieli się na wegetatywną, sensorywną i rozumną. Ożywia także krew, włosy, paznokcie, zęby itd. Dusza wegetatywna posiada trzy władze, odrębne od duszy i między

¹⁵ „[Materia] pura est potentia passiva, habet tamen actum entitativum... Ut partiali subsistentia et propria existentia, ita et quantitate secundum interminatas rationes coaeva sibi gaudet”; t. II.

¹⁶ „[Formae materiales] propriam habent subsistentiam partialem”, t. III.

¹⁷ „Causa est quae per se influit producendo essentiam”, t. IV.

¹⁸ „...Continuum componitur ex minimis naturalibus physice et intrinsece indivisibilibus, mathematic et extrinsece divisibilibus”, t. VI.

sobą, tj. przyjmowania pokarmu, wzrostu i rozmnażania. Dusza rozumna jest cała w całym ciele i cała w poszczególnych jego części. Istota żyjąca posiada jedną tylko formę całościową; nie ma w niej form częściowych, np. cielesności itp. Zmysły zewnętrzne, których jest pięć, różnią się między sobą dzięki właściwym sobie przedmiotom, ku którym się kierują. Zmysł wewnętrzny jest tylko jeden i posiada siedzibę w mózgu, ale w przypadku zwierząt, które po podziale (przecięciu) zachowują życie, jest on rozsiany po całym ciele.

Osobną część twierdzeń poświęcono człowiekowi (*De homine*). Człowiek został ustanowiony przez Boga królem wszystkich bytów żyjących. Posiada duszę ze swej natury duchową, prostą, czyli nie złożoną, która stanowi prawdziwie (*vere*) formę człowieka i formalnie zawiera duszę wegetatywną i sensorywną. Dusza ludzka zostaje stworzona bezpośrednio przez Boga wówczas, gdy ciało zdolne jest do wykonywania funkcji życiowych. Duszę rozumną w człowieku nie poprzedza żadna inna dusza. Tylko człowiek posiada intelekt i wolę. Chce nie następuje po poznaniu, które dokonuje się z pomocą wyobrażenia przedmiotu (*phantasma*) przy udziale umysłu czynnego, przyjmującego podobiznę poznawczą przedmiotu i przekazującego ją umysłowi biernemu. Te dwie funkcje umysłu nie różnią się między sobą rzeczowo. Kresem poznania intelektualnego jest „słowo myślnie” (*verbum mentis*), umysłowy obraz przedmiotu, czyli pojęcie. Proste spostrzeżenie, sąd i rozumowanie stanowią główne akty ludzkiego intelektu. W umyśle ludzkim może istnieć równocześnie ścisła wiedza o jakimś przedmiocie oraz opinia o nim.

W omawianym zbiorze też znalazły się również niektóre twierdzenia dotyczące teologii naturalnej. Bóg jest bytem absolutnym (*ens a se*), całkowicie niezłożonym (*prostym*), ze swej istoty nieskończonym i jedynym. Człowiek może poznać jego istnienie w sposób oczywisty. Świat został stworzony przez Boga (w ciągu 6 dni!) w czasie. Świadczy o tym rozum i tak też uważał Arystoteles. Możliwe by było także odwieczne stworzenie świata, ale jako bytu trwałego (*ens permanentis*), a nie jako bytu zmieniającego się stopniowo. Bóg współdziałała z przyczynami stworzonymi w czynieniu dobra, a nie zła. Współdziałanie to jest identyczne z działaniem stworzeń. Wzięte w odniesieniu do Boga, nazywa się współdziałaniem przyczyny pierwszej, wzięte zaś w odniesieniu do człowieka — współdziałaniem przyczyny stworzonej¹⁹. Bóg również utrzymuje w istnieniu skutki działania przyczyn stworzonych (*conservatio*).

W zakresie astronomii w części *De coelo et coelestibus* Ageison przedstawia poglądy pod wieloma względami przebrzmiałe. Charakterystyczną jest rzeczą, że nic nie mówi o systemach słonecznych. Nie

¹⁹ „*Concursus autem hic est ipsa actio creaturae, quae relata ad causam independentem, concursus causae primae, relata vero ad causam dependentem, concursus secundae causae merito dicitur*”, t. XLVI.

brak mu jednak pewnego zmysłu krytycznego, np. w zagadnieniu wpływu gwiazd na człowieka oraz w stosunku do przepowiedni astrologów (t. XII), z drugiej jednak strony w zbiorze znajduje się wiele zasłyszanych dziwnych zdarzeń, co ów zmysł krytyczny podaje w wątpliwość.

Podsumowując ten krótki wykład ważniejszych poglądów Ageisona zauważmy najpierw, że brak w nich omówienia logiki i metafizyki. Zreferowane poglądy dotyczą tylko części filozofii, mianowicie filozofii przyrody, rozumianej jednak bardzo szeroko, wskutek czego znalazły się w niej zagadnienia, które z czasem zostały wyeliminowane z zakresu filozofii i stały się przedmiotem powstających wtedy nauk przyrodniczych. Nie miały one jeszcze wówczas ustalonego miejsca. Szkoła średnia była ze swej istoty humanistyczna, a w zakresie szkoły wyższej nie było dla nich osobnego kierunku. Z trzech najbardziej wówczas obieranych kierunków: filozofii, teologii i prawa, filozofia była mimo wszystko najbardziej zbliżona do zagadnień przyrodniczych, zwłaszcza znaczna jej część: filozofia przyrody (fizyka). Nic więc dziwnego, że zagadnienia te łączono właśnie z filozofią. Nie była to sytuacja korzystna ani dla filozofii, ani dla nauk przyrodniczych. Dlatego w miarę jak nauki przyrodnicze zyskiwały samodzielność, odłączały się od filozofii i stopniowo dalej się różnicowały i dzieliły.

Gdy chodzi o typ tej filozofii, to jest ona w znacznej mierze eklektyczna. Przeważają oczywiście wpływy Arystotelesa, zmodyfikowane w niektórych zagadnieniach (np. stworzenie świata w czasie) przez Tomasza z Akwinu. Duży wpływ na filozofię Ageisona wywarł Suárez (poglądy na materię i formę, definicja przyczyny, nieprzyjęcie różnicy rzeczowej między rozumem czynnym i biernym). Wreszcie w zagadnieniu natury ciał Ageison okazuje się atomistą, co budzi zdziwienie, gdyż — jak wynika z dotychczasowych wycinkowych badań — był to pogląd rzadko reprezentowany przez jezuitów w Polsce.

W sumie filozofia ta nie odbiega od ówczesnego poziomu europejskiego. I w niej także widać próby poszukiwań, charakterystyczne dla filozofii XVII wieku.

3. Spuścizna z zakresu prawa kanonicznego

Do poznania poglądów prawniczych Ageisona dysponujemy jednym dziełkiem, stanowiącym materiał na publiczną dysputę, jaką w 1652 r. pod jego kierunkiem odbył w Akademii Wileńskiej jego uczeń Mateusz Jan Szenrath. Nie do przyjęcia jest opinia, że autorem dziełka jest defensens, czyli ten, kto bronił zawartych w nim konkluzji, a więc Szenrath. W tym względzie uwagi podane poprzednio przy omawianiu autorstwa spuścizny filozoficznej Ageisona i tutaj w pewnej mierze mają zastosowanie. Sprawa jednak jest o tyle prostsza, że nazwisko Ageisona jako przewodniczącego dysputy widnieje na karcie tytuło-

wej. W świetle tej informacji autorstwo Ageisona nie może budzić wątpliwości.

Oto tytuł i inne dane bibliograficzne omawianej pracy:

Conclusiones canonicae de constitutionibus ecclesiasticis et praelatorum ecclesiasticorum legislatrice potestate ex lib. I Decretalium, Tit. 2, quas sub felicissimis auspiciis ... Praelatorum et Canonicorum Perillustris Capituli Varmiensis, Praesidente Admodum Reverendo Patre Gorgonio Ageison Societatis Iesu, Sacrae Theologiae Doctore et in Alma Universitate Vilmensi Soc. Iesu SS. Canonum Ordinario Professore, ad disputandum proposuit et defendendas suscepit in eadem Academia Vilmensi Matthaeus Ioannes Szenrath Pruthenus, Artium LL et Philosophiae Magister et Iuris V[triusque] Auditor.

[Vilnae] Typis Academicis Societatis Iesu. Anno M.DC.LII [1652], format folio, 17 kart nieliczbowanych²⁰.

Publikacja zawiera tezy (conclusiones) prawnicze z zakresu drugiego tytułu (titulus) I księgi *Dekretatów* papieża Grzegorza IX, które stanowiły obowiązujące wówczas prawo kościelne. Tytuł 2 dotyczy ustaw kościelnych oraz organów władzy prawodawczej Kościoła.

Na początku zbioru (k. 2—2^v) znajduje się dedykacja prałatom i kanonikom Kapituły Warmińskiej podpisana przez Szenratha, który po trzyletnich studiach filozoficznych uwieńczonych stopniem magistra filozofii i nauk wyzwolonych i czteroletnich studiach teologicznych podjął studia na Wydziale Obojga Praw w Akademii Wileńskiej²¹.

Rozprawa składa się z 73 konkluzji oraz 71 krótkich aksjomatów prawnych. Konkluzje podzielone są na 7 rozdziałów, które traktują kolejno o naturze i istocie ustaw kościelnych, o władzy prawodawczej Kościoła (najobszerniej potraktowany, k. 5—8^v, concl. IX—XXX), o podmiocie ustaw kościelnych, o skutkach ustaw, czyli o obowiązku ich zachowania, o różnych rodzajach ich interpretacji oraz o niewiedzy (ignorantia) w kwestii prawa. Ostatnie dwa rozdziały luźno tylko wiążą się z *Dekretatami* i stanowią bardziej oryginalny wkład autora. W r. VI zostały przedstawione propozycje poprawek do prawa cywilnego, a w r. VII podano wykaz zwyczajów wykraczających poza ogólne prawo kościelne.

Ponieważ r. I—V opierają się w zasadzie na *Dekretatach*, odtwarzając zawarte tam ustawy, dlatego zasygnalizuję z nich tylko wybrane, bardziej interesujące zagadnienia. Obszerniej natomiast omówię roz-

²⁰ Estreicher, t. XII, s. 70 (pod: Ageisson Georgius (!) odsyłacz do Szenratha); t. XXX, s. 271 (pod: Szenrath Mateusz Jan), gdzie została podkreślona wartość dziełka. Egzemplarz tego druku znajduje się w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu, sygn.: XVII-15891-IV (Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie posiada mikrofilm tego egzemplarza) oraz w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, sygn.: 4 g. 8.7.9 (brak ostatniej karty).

²¹ „...post emensum triennio in Philosophia et quadriennio in Theologia studii cursum animum ad Iuris Vtrisque sacratissimas leges ad-discendas adieci...” (k. 2^v).

działy VI i VII, które wysuwając propozycje poprawek do prawa cywilnego posiadają większe znaczenie.

Podstawowa w tej tematyce definicja prawa przejęta została od św. Tomasza z Akwinu. Prawo jest to „właściwe prawidłó postępowania, przez władzę publiczną ogłoszone społeczności wraz z wolą zobowiązania jej na stałe”²².

Prawodawca władza Kościoła różni się od świeckiej pochodzeniem, przedmiotem i celem, a władza świecka jest jej podporządkowana (subordinata). Jednakże władza papieża w normalnych warunkach nie rozciąga się na sprawy innych państw, ani na sprawy świeckie. Władza i jurysdykcja papieża pochodzi z ustanowienia Chrystusa, a nie od kleru rzymskiego lub kardynałów, biorących udział w jego wyborze.

Synody narodowe, prowincjonalne i diecezjalne, jeśli nie zawierają uchwał przeciwnych prawu powszechnemu lub ogólnie przyjętym zwyczajom, ściśle biorąc nie wymagają aprobaty papieża. Do ważności jednak dokonanego wyboru biskupa nieodzowne jest potwierdzenie papieża. Biskup za zgodą kapituły i kleru może prosić o *subsidiūm charitativum*, nie powinien jednak domagać się go od biednych.

Dzieci, które nie doszły jeszcze do używania rozumu, i umysłowo chorzy (amentes) nie podlegają żadnym prawom. Z chwilą zaś dojścia do używania rozumu podlegają tym prawom, których materia odpowiada ich wiekowi. Istnieje prawdopodobna opinia, że cenzur kościelnych nie zaciąga się przed dziesiątym rokiem życia. Przed siódmym rokiem życia dziecko, które świadomie popełnia zabójstwo, nie popada w nieregularność (irregularitas).

Epikia to ulgowa interpretacja prawa, wyjaśniająca, że jakiś przypadek ze względu na szczególne okoliczności nie zawiera się w prawie ogólnym. Mogą ją stosować także osoby prywatne wg następujących reguł: 1) jeżeli zachodzą dwa nakazy, których równocześnie nie można zachować, można pominąć mniej ważny; 2) jeśli zachowanie prawa przeszkadza większemu dobru; 3) jeśli zachowanie prawa jest zbyt trudne i na pewno wiadomo, że prawodawca nie chciał stosować tak wielkiej surowości (concl. XLIX).

Gdy w jakiejś wątpliwej sprawie istnieją różne opinie doktorów, jedna prawdopodobna, a druga bardziej prawdopodobna (probabilior), wówczas tak sędziemu jak i osobie prywatnej wolno iść za zdaniem prawdopodobnym z pominięciem bardziej prawdopodobnego (LVI). Ageison jest więc zwolennikiem probabilizmu.

W r. VI przedstawione zostały interesujące propozycje poprawek do prawa cywilnego na podstawie prawa kanonicznego. Większość tych poprawek dotyczy prawa polskiego.

Ageison domaga się zakazu zawierania małżeństw między dziećmi

²² „Lex quasi lecta vivendi regula et norma, recte definitur a S. Thoma sic: Est recta agendorum ratio, a publica potestate communitati denunciata, cum voluntate eam perpetuo obligandi” (Conclusio II).

braci, między dziećmi sióstr oraz między dzieckiem brata i dzieckiem siostry, na co pozwalało prawo cywilne. Prawo cywilne nie uznające małżeństwa między porywaczem a porwaną należy w myśl Soboru Trydenckiego poprawić w ten sposób, że małżeństwo to będzie nieważne, jak długo porwana znajduje się pod władzą porywacza. Jeśli jednak odzyskawszy wolność i bezpieczeństwo zechce go mieć za męża, wówczas małżeństwo będzie ważne. Zniesienia lub poprawienia wymagają prawa cywilne ustalające pewne kary dla tych, co po rozwiązaniu pierwszego małżeństwa chcą zawrzeć drugi związek; poprawienia wymagają też prawa zezwalające na list rozwodowy i rozwiązanie małżeństwa. Nie posiadają ważności prawa cywilne zabraniające związku między pewnymi rodzajami ludzi, np. przepisy, które karzą kobiety zawierające związek małżeński z osobami obcymi (*externi*); niektórzy prawnicy wyrażają wątpliwości na temat siły wiążącej ustaw miejskich zakazujących małżeństwa z obcymi, nie podlegającymi jurysdykcji miejskiej, tym kobietom, którym z dochodów rocznych miasta przygotowano posag. Prawa cywilne wzbraniające kobietom małżeństwa bez zgody ojca lub braci są w świetle prawa kanonicznego zakazane. Niektórzy jednak, np. Soto, stwierdzają, że takie prawa w pewnych okolicznościach mogą być sprawiedliwe. Podobnie sprawa wygląda w przypadku dziewcząt młodocianych oraz małżeństw zawartych bez wiedzy rodziców z człowiekiem o wiele niższego stanu i nierównej kondycji, mimo że takie małżeństwa będą ważne.

Małżonkowi lub ojcu nie wolno zabić żony lub córki przychwyconej na cudzołóstwie, a prawa cywilne, które na to pozwalają, są zniesione przez prawo kanoniczne. Dzieciom, także nieprawym, należy się alimenty od ojca, podobnie jak w przypadku dzieci chorych fizycznie lub umysłowo na rodzicach spoczywa obowiązek ich utrzymania. Z prawa naturalnego bowiem należy utrzymać i wychować zarówno dzieci prawe, jak i nieprawe.

Prawa cywilne niesłusznie pozwalają nieprawemu (*malae fidei*) posiadaczowi dóbr na korzystanie z nich (ut *usucapiat*) i na nabycie prawa ich własności przez zasiedzenie (... *et praescribat*). Prawa zaś zezwalające na lichwę (*usura*) wymagają poprawek. Podobnie w sprawie kupna-sprzedaży: zakazana jest, także w sumieniu, sprzedaż rzeczy za sumę około połowy większą lub mniejszą od sprawiedliwej wyceny, a sprzedawca zobowiązany jest do restytucji lub kupujący do podniesienia ceny do rzeczywiściej wartości rzeczy.

Prawa cywilne wymagające do sporządzenia testamentu 7 lub 5 świadków nie posiadają ważności w tych sprawach, które dotyczą dzieł pobożnych (*ad pias causas*), gdzie wystarczają 3 lub 2 świadkowie. Wg praw cywilnych przyrzeczenie (*promissio*) lub układ zwykły (*pactum nudum*) nie nakładają obowiązku ich zachowania, jednakże w sumieniu (*in foro conscientiae*) każdy jest zobowiązany wypełnić układ zwykły. Podobna sytuacja zachodzi w przypadku przyrzeczenia złożonego osobie nieobecnej.

Wg praw cywilnych spadkobierca zobowiązany jest wypłacić należności ciążące na spadku, nawet gdyby sam spadek na to nie wystarczał. W sumieniu jednak nie jest on do tego zobowiązany.

Prawa cywilne nie tylko nie karzą, ale nawet nagradzają wróżbitów (magos) i czarowników (veneficos), którzy stosują czary przeciw deszczom, wiatrom i gradom. Czynności te w myśl prawa kanonicznego są niedozwolone.

Wg praw świeckich wolno przekupić oskarżyciela w sprawie kryminalnej (in causa sanguinis accusatore corrumpere), tego jednak zabrania prawo kanoniczne.

W r. VII zostały wymienione zwyczaje, wykraczające poza ogólne prawo kościelne (Proponuntur quaedam, quae a lure communi exorbitant). Zasygnalizują niektóre z nich.

Korupeją (corruptela) nazywa autor wybór biskupa równocześnie przez ludzi świeckich i przez kanoników. Świeccy z racji fundacji mają prawo mianowania, ale tylko księży. Godziwy jest także zwyczaj dokonywania wyboru (np. na proboszcza) przez księży i powiadamiania o tym księcia (princeps), by dowiedzieć się, czy nie ma zastrzeżeń przeciw elektowi.

Zwyczaj przydzielania przez świeckich prebend i beneficjów kościelnych jest niewłaściwy i nie może ulec zasiedzeniu, gdyż prawo rozdawania beneficjów ma charakter duchowy, chyba że istnieje przywilej papieski. Prawo zaś mianowania przez książąt prepozytów kościołów katedralnych, opatów lub innych dygnitarzy niższych od biskupa podobne jest do prawa przysługującego patronom w stosunku do poszczególnych kościołów. Inną sytuację może uzasadnić jedynie przywilej papieski.

Zniesiony jest zwyczaj posiadania w Kościele kilku godności lub patronatów bez obowiązku duszpasterstwa, nieprawomocne jest więc posiadanie w tym samym kościele choćby dwóch tylko patronatów, godności, prepozytur lub jedynie godności wraz z patronatem. Nikt nie może mieć równocześnie kilku beneficjów, jeśli jedno wystarcza na jego utrzymanie. W takim przypadku wyłącznie biskup dla słusznej przyczyny może inaczej postanowić.

Zwyczaj nieskładania dziesięciny może być prawomocny, zwłaszcza gdy księża nie proszą o nią lub jej nie potrzebują, ale zwyczaj jej składania jest godziwy (tu odsyłacz do książki Pawła Piaseckiego).

Autor zauważa wreszcie, że zwyczaje zniosły wiele przepisów prawa kanonicznego, np. w dziedzinie postów lub świętowania w określone dni.

Na końcu zbioru znajduje się 71 aksjomatów dotyczących ustaw (Axiomata, seu sententiae iuris de constitutionibus seu legibus). Zostały one zaczerpnięte z ówczesnego prawa kościelnego oraz z dzieł niektórych jego komentatorów, zwłaszcza Henryka de Segusia (card. Hostiensis, † 1271), a także z innych autorów, np. z Arystotelesa.

Wywody autora omawianej pracy opierają się w pierwszej części

(rozdziały I—V) zasadniczo na *Dekretalach* papieża Grzegorza IX oraz na ich uzupełnieniach, dokonanych zwłaszcza przez Sobór Trydencki. Zostały także uwzględnione poglądy wielu późniejszych prawników. Są to m. in. Soto, Tiraqueau, Azor, Menochius, Sanchez, Suárez, Barbosa, a z Polaków Paweł Piasecki (1579—1649), autor wielokrotnie wydawanego dzieła *Praxis episcopalis*. Zwracają uwagę precyzyjne odsyłacze do dzieł przytaczanych autorów, natomiast przy powoływaniu się na *Dekretaly* często stosowano przyjęty dawniej sposób, tj. cytowanie początkowych wyrazów rozdziału i tytułu bez podawania liczby rozdziału lub księgi.

Druga część rozprawy, a zwłaszcza rozdziały VI i VII, posiada inny, bardziej samodzielny charakter: podaje wiele propozycji poprawek do prawa cywilnego, przede wszystkim polskiego, w oparciu o prawo kanoniczne. Z przedstawionego poprzednio omówienia tych propozycji wynika, że w większości były one właściwe i bardzo na czasie. Wolno chyba sądzić, że wywarły one pewien wpływ na prawodawstwo cywilne w Polsce.

Conclusiones canonicae Ageisona obejmują wprawdzie tylko część prawa, reprezentują jednak dość wysoki poziom głównie dzięki uwzględnieniu aspektu referującego (I część) i reformatorskiego (II część) i dlatego zasługują na uwagę.

Gorgonius Ageison SJ (1604—1665), professor in Academia Vilnensi

Ageison, Danus, unus ex maioris notae professoribus Academiae Vilenensis fuit, in qua philosophiam, theologiam et ius canonicum docuit. Cuius tamen vita et activitas parum nota est. In hoc articulo, praemissis essentialibus vitam eius attinentibus, quae praesertim ex Archivo Romano S. J. deprompta sunt, probatur primum Ageison auctorem esse opusculi *Mundus philosophicus* (Vilnae 1643), quod pro disputatione publica praeparavit et quod theses continet ex philosophia naturae (physica), deinde praecipuae eius opiniones ibidem contentae referuntur et demum eius conceptiones describuntur in luce sui opusculi *Conclusiones canonicae de constitutionibus ecclesiasticis* (Vilnae 1652), quae pariter pro sollemni disputatione ibidem instituta compositae sunt.

Philosophia in opusculo *Mundus philosophicus* exposita indolem eclecticam praesefert. Maximum in eam influxum exercuit Aristoteles, cuius placita paulo immutata sunt a Thoma Aquinate (vg. creatio mundi in tempore). Notabilem quoque influxum exercuit Suárez: materia prima propriam habet existentiam et quodammodo etiam quantitatem, intellectus agens non differt realiter a possibili etc. In explicanda vero natura corporum Ageison atomismum proficitur, continuum ex minimis naturalibus intrinsece indivisibilibus componi asserens.

Conclusiones canonicae daubus constant partibus: prima innititur *Decretalibus* Gregorii IX, quamquam in ea etiam quidam recentiores canonistae recensiti sunt, in secunda vero parte (capita VI et VII) maior quaedam auctoris autonomia et indoles propria elucet, cum explicare conetur, quomodo lex civilis, praesertim in Polonia, a iure canonico corrigi debeat. Ageison admittit principium, secundum quod licet sequi opinionem probabilem seposita opinione probabiliore.